

gisinin alınışında mütehayyileye bir rol verilmişse de bu vahyin akıl gücünü dışlayan bir bilgilenme olduğu anlamına gelmemekte; aksine böyle bir bilgi alma sürecinde akıl ve mütehayyile güçleri aynı anda işe karışmaktadır.

Mütehayyile ayrıca hâfızadaki kavramların hatırlanması konusunda da hatırlama gücüne yardım eder. Yine mütehayyile gücü akıl gücünün düşünmesi sırasında orta terimleri bulmasına yardımcı olur ve bu işlevinden dolayı ona müfekkîre adı da verilir.

c) Şehâbeddin es-Sühreverdî (el-Mak-tûl), Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve Molla Sadrâ gibi gnostik düşünürler hayali, psikolojik ve epistemolojik bir kavram olmasının ötesinde kozmolojik bir kavram olarak ele almaktadırlar. Hatta İbnü'l-Arabî'de hayal terimi ontolojik bir anlam da hi kazanmıştır.

İşrâkiliğin kurucusu olan Sühreverdî, hayali "ortak duyuya ait sûretlerin hazinesi" olarak değerlendiren Aristocu telakkiyi reddetmiş, hayali sûretlerin asıl mevkiinin dış dünyada gerçekliği olan bir hayal âleminde olduğunu ileri sürmüştür. Aristocu telakkide duyu verileriyle akıl verileri nasıl gerçek ve dış dünyaya aitse Sühreverdî'ye göre hayali veriler de öyle gerçek ve dış dünyaya aittir. Filozofun, duyulur âlemlerle akledilir âlem arasındaki bir mutavassıt varlık mertebesi olarak ortaya koyduğu bu hayal âlemi, cismanî olmakla birlikte dış duyuyla değil ancak iç duyuyla idrak olunabilir. Esasen semavî bir nurdan ibaret olan insan nefsi, sahip olduğu mütehayyile adlı iç duyu melekesi sayesinde hayal âlemine ait formları idrak eder. Bu anlamda mütehayyile bir aynadır; hayal ise bir bilgi formu olup zan veya fanteziyle karıştırılmamalıdır. Ancak bu idrakın gerçekleşmesi için tıpkı gözle görme ve akılla kavrama olayında olduğu gibi bir "işrak" (aydınlattıcı semavî etki) vuku bulmalıdır. Bu işrak sayesinde akli ve küllî formların hayal âlemindeki cismanî ve cüz'î yansımaları mütehayyilede yansır ve böylece akli formlar kozmolojik semboller halinde idrak edilmiş olur. Şu var ki duyu, hayal ve akıl seviyelerinden her birinde işrak doğrudan doğruya gerçekleşir, işrak olmadan idrak olmaz.

İbnü'l-Arabî ise kavramın kozmolojik muhtevasına sahip çıkmakla birlikte hayale ontolojik bir boyut kazandırmıştır.

Düşünürü göre tek gerçek varlık olan Allah'ın iki ayrı tecellisi vardır. Biri hakkî veya zâtî tecellidir ki o zaten gerçek varlıkla aynıdır; diğeri de halkî tecelli olup esasen hayalî bir varlığa sahip olan topyekün âleme tekabül eder. Ona göre âlem hayaldir, ancak bu hayalilik gerçek varlığa göredir. İçindeki insana veya öteki varlıklara nisbetle objektif bir varlık biçimi olarak görünen âlemin gerçek bir varlık olarak idrakî vehmin bir ürünüdür.

Sühreverdî ile İbnü'l-Arabî arasında bir süreklilik gören Henry Corbin, her ikisinin de iştirak ettiği gnostik çizginin en belirgin temasının hayal olduğunu ileri sürmüştür. Corbin'e göre buradaki hayal kavramını sanat felsefesindeki gerçek dışı hayaller, daha doğrusu fantezilere indirgemek hayale dair gnostik iddiayı hiç anlamamak olur. Her şeyden önce yaratmayı bir tecellî olarak kavrayan İbnü'l-Arabî âlemi de ilâhî tahayyülün (imagination) bir eseri olarak görmüştür. Ârifin mütehayyilesinde çizilen nesnelere ise bir hayal âleminde varlık kazanır. Burada insan mütehayyilesi mutlak anlamdaki ilâhî tecelliye mazhar olmakta ve kalp adını almakta, dolayısıyla ârifin kalbindeki ilâhî tecellî hayal âleminde varlık kazanmaktadır (*Creative Imagination*, s. 180-182).

Aynı gnostik geleneğin geç dönemdeki devamı olan Molla Sadrâ da Sühreverdî'ye dayanarak duyulur âlem, hayal âlemi ve akledilir âlem tasnifini benimsemektedir. Sadrâ'ya göre insan nefsi dış duyuyla idrakîyle duyulur âlemin, iç duyuyla idrakîyle hayal âleminin, aklın idrakîyle de akli âlemin gerçekliğini kavramaktadır. Molla Sadrâ'nın özellikle Eflâ-tun ve Sühreverdî'ye nisbet ettiği görüşe göre hayal âlemi mekân ve yön arazlarına sahip olmamakla birlikte nicelik ve şekle sahip nesnelere oluşmaktadır. Bu sebeple bir yönden akli, öbür yönden hissî âleme benzeyen bir ara âlemdir. Molla Sadrâ da Sühreverdî'nin eserlerinde ortaya konan hayal âlemi doktrinini kabul ettiğini belirtmekte, ancak hayali sûretler karşısında mütehayyilenin basit bir ayna olmadığı ve esasen kendi başlarına hâricî varlıkları olmayan bu sûretlerin nefsin tahayyül gücüyle kaim olduğu itirazında bulunmaktadırlar. Öyle anlaşılıyor ki Molla Sadrâ, insan nefsinin hayali idrak gücüne Sühreverdî'den daha aktif bir rol vermektedir (*el-Hikmetü'l-müte'âliye*, I, 299-304).

BİBLİYOGRAFYA :

- *Lisânü'l-'Arab*, "hâl", md.; *Müsned*, I, 279, 450; V, 445; Buhârî, "Cizye", 14, "Rikâk", 51; Tirmizî, "Cennet", 15, "Kıyâmet", 17; Nesâî, "Zekât", 9; Aristoteles [Aristo], *Kitâbü'n-Nefs: De Anima* (trc. Ahmed Fuâd el-Ehvânî), Kahire 1949, III, 3.427^b, 428^{a-b}, 429^a, 11.434^a; Kindî, *Resâ'il*, s. 167, 294-297, 299-300; Fârâbî, *el-Medînetü'l-fâzıla* (nşr. Albert N. Nader), Beyrut 1985, s. 88-89, 100, 106, 108-113, 114-116, 124-125; a.m.f., *es-Siyâsetü'l-medeniyye* (nşr. Fevzî en-Neccâr), Beyrut 1964, s. 32-33; İbn Sinâ, *Mebhâş 'ani'l-kuvve'n-nefsâniyye* (*Ahvâlü'n-nefs*, nşr. Ahmed Fuâd el-Ehvânî, Kahire 1952 içinde), s. 159, 166-167; a.m.f., *eş-Şifâ' et-Tabî'iyât* (6), s. 36, 50-53, 135, 143, 147-148, 150, 151-154, 155, 159; a.m.f., *el-Kânûn fi'l-tıb*, Beyrut, ts., I, 71-72; III, 284; a.m.f., *el-İşârât*, I, 362-363; II, 342-347, 351-353, 356-357; III-IV, 861-888; a.m.f., *el-Kerâmât ve'l-mu'cizat ve'l-e'âcib* (nşr. Hasan Âsî, *et-Tefsîrû'l-Kur'ân ve'l-lugatü's-şüfiyye fi felsefeti İbn Sinâ*, Beyrut 1983 içinde), s. 226-228, 230-235; İbn Bâcce, *Kitâbü'n-Nefs* (nşr. M. Sağır Hasan el-Ma'sûmî, *MMİAdm.*, XXXIV [1959], içinde), s. 634-645; İbn Rüşd, *Telhîşü Kitâbi'n-Nefs* (nşr. Ahmed Fuâd el-Ehvânî), Kahire 1950, s. 59-65; a.m.f., *Telhîşü Kitâbi'l-Haşş ve'l-mahşûş li-Aristo* (nşr. Abdurrahman Bedevî), Beyrut 1980, s. 205, 208-210; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, II, 309-313; III, 442, 447, 508; a.m.f., *Fuşûş* (Affîf), I, 99-101, 103-104; İhvân-ı Safâ, *Resâ'il* (nşr. Butrus el-Bustânî), Beyrut 1957, II, 29, 389-390, 411-412; III, 392, 416-420, 424-425; H. Corbin, *Creative Imagination in the Sufism of Ibn Arabi* (trc. Raleh Manheim), Princeton 1981, s. 179-182; Sadreddin M. eş-Şirâzî, *el-Hikmetü'l-müte'âliye fi'l-esfârî'l-'akliyye-ti'l-erba'a*, Beyrut 1981, I, 299-304; *el-Mu'cemü's-şüfi*, s. 447-453; M. Ali Reyân, *Uşûlü'l-felsefeti'l-İşrâkiyye*, İskenderiye 1987, s. 311-315; Ali Durusoy, *İbn Sinâ Felsefesinde İnsan ve Âlemdeki Yeri*, İstanbul 1993, s. 101-116.

ALİ DURUSOY

HAYÂLİ

(خیالی)

(ö. 875/1470 [?])

Fâtiha Sultan Mehmed devri
âlimlerinden.

Asıl adı Şemseddin Ahmed, babasının adı Hoca Mûsâ Efendi'dir. Hayâlî mahlasının titiz araştırmaları ve nazik üslubu sebebiyle verildiği kaydedilmektedir. İlk tahsilini babasının yanında yaptı; daha sonra Alâeddin Ali et-Tüsî'ye ve o sırada Bursa Sultâniye Medresesi müderrisi bulunan Hızır Bey'e talebe oldu. İlmî silsilesi Hızır Bey, Molla Yegân, Molla Fenârî vâsıtasıyla Fahreddin er-Râzî'ye ulaşmaktadır. İcâzet aldıktan sonra bir süre Hızır Bey'in yardımcısı olarak çalıştı. Bazı medreselerde ders okuttu; ardından günlük 30 akçe ile Filibe'de Şehâbeddin Paşa Medresesi'ne müderris tayin edildi. İlk

eseri olan *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-'Akâ'idî'n-Nesefiyye*'yi burada yazarak dönemin sadrazamı Mahmud Paşa'ya takdim etti ve bundan dolayı büyük iltifata nâil oldu. Ancak Bursa'da bulunan Murâdiye Medresesi'nin müderrisliğinin kendisine değil Gelibolu Kadısı Mevlânâ Hacıhasanzâde'ye verilmesi üzerine sadrazama kırıldı ve bu duygularını bir mektupla ona bildirdi (Mecdî, s. 158). Daha sonra İznik Orhaniye Medresesi müderrisi Hatibzâde'nin vefatı üzerine, Fâtih Sultan Mehmed sadrazam Mahmud Paşa'dan onun yerini dolduracak âlim ve fâzil birini bulmasını isteyince Mahmud Paşa da Hayâlî'yi önerdi. Hayâlî, günlük 130 akçe maaşla bu medreseye müderris tayin edildi ve görevine hac vazifesini eda ettikten sonra başladı. Şemseddin Sâmî, onun tahsil için Mısır'a gittiğini kaydetmekteyse de diğer kaynaklarda böyle bir bilgiye rastlanmamaktadır. Hayâlî'nin kısa süren ömrü göz önünde tutulduğunda onun Mısır'a ilim tahsili için gitmediği, ancak hac seyahati esnasında Mısır'a uğradığı söylenebilir. Kaynaklarda Emrullah b. Akşemseddin, Paşa Çelebi Gıyâseddin ve Kara Kemal İsmâil el-Karamânî talebeleri arasında zikredilmektedir. Taşköprizâde, Hayâlî'nin *Kitâbü't-Telvih* üzerine düştüğü bir nottaki bilgiye dayanarak onun Edirne'deki Yenicami'de bulunduğu sırada Şeyh Zeynüddin el-Hâfî'nin halifelerinden Merzifonlu Abdürrahim Efendi'den tasavvuf dersi aldığını (eş-Şekâ'ik, s. 141), İbnü'l-İmâd ise tasavvuf-ta ders verecek seviyeye kadar yükseldiğini (*Şezerât*, VII, 344) kaydetmektedir. Ancak Hayâlî'nin ne şiiirlerinde ne de eserlerinde tasavvuf temasını işlediği görülmektedir. Hayâlî, Orhaniye Medresesi'nde kısa bir dönem müderrislik yaptıktan sonra henüz otuz üç yaşında iken vefat etti. Kabri Bursa'da Zeyniler semtinde Molla Hüsrev'in kabrine yakın bir yerdedir. Yaşı üzerinde görüş birliği bulunan Hayâlî'nin ölüm tarihi hakkında ihtilâf edilmiştir. İsmâil Belîğ ile Bursalı Mehmed Tâhir onun ölümü için 875 (1470) tarihini verirken (*Güldeste*, s. 250, 273; *Osmanlı Müellifleri*, I, 291) Kâtib Çelebi vefatının 860 (1456) yılından sonra vuku bulunduğunu kaydeder (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1145); başka bir yerde ise 862 ([1458]; *a.g.e.*, II, 1144) ve bir yerde de 870 ([1466]; *a.g.e.*, I, 347) tarihlerini verir. Mehmed Süreyyâ müellifin 885 (1480) yılında öldüğünü yazarken (*Sicill-i Osmânî*, II, 313) Taşköprizâde Ahmed Efendi, Hayâlî'nin Orhaniye Medresesi'nde birkaç yıl görev yaptıktan sonra vefat ettiğini bildirmek-

le yetinir (eş-Şekâ'ik, s. 141). Hatibzâde'nin 864'te (1460) vefat ettiği (*Sicill-i Osmânî*, II, 46), Hayâlî'nin de aynı yıl Orhaniye Medresesi müderrisliğine tayin edildiği bilindiğine göre ölümü bundan sonraki bir tarihte vuku bulmuştur. İsmâil Belîğ'in Bursa tarihinin kendi alanında güvenilir bir kaynak oluşu sebebiyle Hayâlî'nin vefat tarihi hakkında onun ve dolayısıyla Bursalı Mehmed Tâhir'in tesbitleri daha doğru kabul edilebilir.

Günde bir öğün yemekle yetindiği ve son derece zayıf bir bünyeye sahip olduğu kaydedilen Hayâlî, bütün zamanını ilim ve ibadetle geçiren bir şahsiyet olarak anılır. Ömrünü araştırmaya, ders vermeye ve eser telifine hasretmesi sayesinde büyük âlimlerin yetiştiği bir dönemde dik-kati çeken şerh ve hâşiyeler yazmış, Fâtih'in ve Sadrazam Mahmud Paşa'nın iltifatlarına nâil olmuştur. Paşa Çelebi Gıyâseddin İznik'te Hayâlî'den iki yıl ders aldığı, bu müddet içinde onun vaktini boşa geçirdiğini hiç görmediğini, Hocazâde Muslihuddin Efendi ile yaptığı münazarada galip gelmesi dolayısıyla etrafındakilerin kendisini tebrik etmesi dışında insanlarla fazla münasebette bulunmadığını kaydetmektedir. Mehmed Mecdî söz konusu rekabetten Hocazâde'nin çok ürkütüğünü, geceleri sabahlara kadar ders çalıştığını, Hayâlî'nin vefat haberi kendisine ulaşınca, "Artık rahat bir şekilde uyuyabilirim" dediğini nakleder (*Şekâik Ter-cümesi*, s. 160). Eserlerinin incelenmesinden Hayâlî'nin münazaracı ve çok iddialı bir kimse olduğu, veciz, kinayeli ve kapalı ifadeler kullandığı, ileri sürdüğü fikirlerin uzun tartışmalara sebep teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

Hayâlî usûl-i fıkıh, tefsir ve Arap diline dair şerh ve hâşiyeler telif etmekle birlikte daha çok kelâm ilminde temayüz etmiştir. Akaid ve kelâm kitaplarına yazdığı şerh ve hâşiyeler incelendiğinde onun geniş bilgisini, parlak zekâsını ortaya koymayı, dolayısıyla dönemin âlimleri arasında seçkin bir mevki elde etmeyi hedeflediği görülür. Nitekim *Şerhu'l-'Akâ'id'e* yazdığı hâşiyede Teftâzânî'ye sık sık itirazlar yöneltir.

Dâvûd-i Karsî, *Şerhu'l-Kaşîdeti'n-nûniyye*'de (s. 70, 94) Hayâlî'nin şerhine de atıfta bulunarak onun bazı konular hakkında daha çok bilgi vermek amacıyla felsefî hurafeleri ve aslı olmayan görüşleri naklettiğini, bu tarz açıklamaların avamın kafasını karıştırmaktan ve cahil insanların inancını zayıflatıp şüphelerini arttırmaktan başka bir işe yaramadığını kaydetmektedir.

Leknevî, Hayâlî'nin *Şerhu'l-'Akâ'id* hâşiyesinin veciz bir ibare ile yazıldığını ve ince mânalar içerdiğini belirterek ondan çok istifade ettiğini, hâşiyenin zamanın ulemâsının elinden düşürmediği bir eser olduğunu söylemektedir (*el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 43). Şevkânî de Hayâlî'nin akfî ilimlerde akranlarından üstün kabul edildiğini, keskin bir zekâyâ sahip bulunduğunu, yaşadığı devrin ilmî meselelerini en iyi kavrayan âlimler arasında yer aldığını belirtmektedir. Hayâlî aynı zamanda birçok eser istinsah etmiş olup Kâdî Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-tevil*'i ile Teftâzânî'ye ait *et-Telvih* bunlardandır. Ayrıca bu kitaplara faydalı notlar da eklemiştir (Temîmî, II, 113-114).

Taşköprizâde, Hayâlî'nin şiir yazabilecek kadar Türkçe, Arapça ve Farsça'ya hâkim olduğunu kaydetmekle birlikte onun herhangi bir divanına rastlanmamıştır. Kaynaklarda Arapça şiirlerinin daha bazarlı olduğu belirtilir.

Eserleri. Kelâm. 1. Hâşiye 'alâ Şerhi'l-'Akâ'idî'n-Nesefiyye. 'Akâ'idü'n-Nesefî üzerine Teftâzânî tarafından yapılan şerhe hâşiye olup Filibe müderrisliği sırasında kaleme alınmış ve Mahmud Paşa'ya sunulmuştur (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1145). Kitap İslâm âlimlerinin takdirine mazhar olmuş ve çok defa bir imtihan metni olarak kullanılmıştır. Pek çok yazma nüshası bulunan (meselâ bk. Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 777, 778, 822; Amcazâde Hüseyin Paşa, nr. 301; Fâtih, nr. 2959, 2984, 3060; Cârullah Efendi, nr. 471, 1196; Esad Efendi, nr. 1232; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 1155, 1173, 1179) ve çeşitli tarihlerde basılan (İstanbul 1260, 1279, 1287, 1321; Kahire 1297) eser üzerine Kara Kemal, Bihîştî Ramazan Efendi, Siyâlkûtî, İsmâil Gelenbevi ve Hâdimî başta olmak üzere birçok âlim tarafından çalışmalar yapılmıştır. **2. Şerhu'l-Kaşîdeti'n-nûniyye.** Hocası Hızır Bey'in yazıp Fâtih Sultan Mehmed'e sunduğu manzum akaid risâlesi üzerine kaleme aldığı şerhtir (Taşköprizâde, s. 142; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1348). Kütüphanelerde çok sayıda yazma nüshası bulunan eser (meselâ bk. Âtîf Efendi Ktp., nr. 1325, 1326; Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 646; Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, nr. 1291; Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 297) ayrıca Dâvûd-i Karsî'nin şerhiyle birlikte basılmıştır (İstanbul 1318). Kitap üzerine Âyinezâde Mehmed Şemseddin Sirozî ve Mehmed Emîn el-Üsküdârî hâşiye yazmışlardır (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1348; *Osmanlı Müellifleri*, I, 213; II, 29). **3. Hâşiye**

'alâ Şerhi Tecridi'l-'akâ'id. Nasîruddîn-i Tûsî'nin *Tecridü'l-'akâ'id*'i üzerine Seyyid Şerîf el-Cürcânî tarafından yapılan şerhin ilk bölümüyle ilgili bir hâşiye olup Taşköprizâde (*eş-Şekâ'ik*, s. 142), Kâtib Çelebi (*Keşfü'z-zunûn*, I, 347) ve Bağdatlı İsmâil Paşa (*Hediyetü'l-'ârifin*, I, 132) tarafından Hayâlî'ye nisbet edilmektedir. 4. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Makâsîd*. Teftâzânî'nin *Şerhu'l-Makâsîd* adlı eserinin beşinci "maksad"ına hâşiyedir. Eserin Süleymaniye (Şehid Ali Paşa, nr. 2829, vr. 9-29; Fâtih, nr. 2984/1) ve Râgîb Paşa (nr. 796) kütüphanelerinde nüshaları bulunmaktadır. Şehid Ali Paşa nüshasının kapığında kitabın adı *Ta'likâtü Molla Hayâlî 'alâ mevâdî' min Şerhi'l-Makâsîd* şeklinde kaydedilmiştir. Hayâlî'nin bu hâşiyesine Kul Ahmed b. Muhammed Hızır tarafından tekrar bir hâşiye yazılmıştır (Antalya Elmalı İlçe Halk Ktp., nr. 91/2; Edirne Selimiye Ktp., nr. 975, 976; Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp., nr. 4263; Şarkîkaraağaç Ktp., nr. 012; Râgîb Paşa Ktp., nr. 1456). 5. *Hâşiyetü Şerhi'l-Mevâkıf*. Cürcânî'nin, İcî'nin *el-Mevâkıf*'ine yazdığı şerhin ikinci "mekîf"inin hâşiyesidir. Müellif hattı ile olan bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Şehid Ali Paşa, nr. 2844/7, vr. 105-113). 6. *Hâşiye 'alâ Risâleti işbâtü'l-vâcib*. Celâleddin ed-Devvânî'nin *İşbâtü'l-vâcib* risâlesine hâşiyedir (Râgîb Paşa Ktp., nr. 1456).

Kâtib Çelebi ile Bağdatlı İsmâil Paşa Hayâlî'ye *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-'Akâ'idü'l-'Ađudiyye* adıyla bir eser nisbet etmekte ve bunun İcî'nin akaid risâlesine Cürcânî tarafından yapılan şerh üzerine hâşiye olduğunu kaydetmektedirler (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1144; *Hediyetü'l-'ârifin*, I, 132). Ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan (Tekelioğlu, nr. 859/4) bir risâlenin kenarında aynı mahiyette bir bilgi bulunmaktadır. Ancak bir sayfadan ibaret olan risâlenin, "şeyh" diye zikrettiği bir müellifin "kelâm-ı nefsi" hakkındaki bir cümlesine açıklık getirmeyi amaçladığı görülmüştür.

Tefsir. 1. Müsveddâtü Hayâlî 'ale'l-Keşşâf. Zemahşerî'nin tefsiriyle ilgili notlardan ibaret olup müellif hattı ile 121 varaklık bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (AY, nr. 1726). 2. *Risâle fi tefsiri kavlihi te'âlâ: "Kâle'l-mele'ü'llezîne..."*. *Keşşâf* ve Kâdî Beyzâvî tefsiri üzerine notlardan oluşmaktadır. Müellif önsözde bu risâlede, adı geçen eserlerden A'râf sûresini okuduktan sonra hatırlan gelen hususları kaleme aldığını kaydetmektedir. Eserin bir nüsha-

sı Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcuttur (Şehid Ali Paşa, nr. 2720/11, vr. 163^b-168^a).

Fıkıh. 1. Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye. Tâcüşşerîa'nın, Merginânî'nin *el-Hidâye*'sine *el-Vikâye* adıyla yazdığı şerh üzerine Sadrüşşerîa Ubeydullah b. Mes'ûd tarafından yapılan şerhin hâşiyesi olup Adıyaman İl Halk Kütüphanesi'nde (nr. 1) bir nüshası bulunmaktadır. 2. *Hâşiye 'alâ Şerhi Muhtasari'l-Muntehâ*. İbnü'l-Hâcib'in *Muhtasarü'l-Muntehâ* adlı eserine Adudüddin el-İcî tarafından yapılan şerhe Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin yazdığı hâşiyenin hâşiyesidir. Eserin Millet (Feyzullah Efendi, nr. 597), Murad Molla (nr. 656) ve Süleymaniye (Hamidiye, nr. 437; Lâleli, nr. 726; Kasıdecizâde, nr. 712) kütüphanelerinde nüshaları vardır. 3. *Hâşiyetü'l-Telvih*. Sadrüşşerîa'nın *Tenkihü'l-uşûl*'üne yine kendisi tarafından *et-Tavzîh* adıyla yazılan şerhe Teftâzânî'nin *et-Telvih* adıyla yaptığı hâşiyenin hâşiyesidir. Eserin müellif hatından istinsah edilmiş bir nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 1740). Bursalı Mehmed Tâhir'in Hayâlî'ye nisbet ettiği (*Osmanlı Müellifleri*, I, 291) *Hâşiyetü'l-Ferâ'iz*'in herhangi bir nüshasına rastlanmamıştır.

Hayâlî'nin Arap dili ve edebiyatı konusunda tesbit edilebilen tek eseri *et-Ta'likât 'ale'l-Muhtavvel* olup eser, Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm*'unun üçüncü bölümü için Hatîb el-Kazvîni tarafından yazılan *et-Telhiş*'e Teftâzânî'nin yaptığı *el-Muhtavvel* adlı geniş şerhin ta'likidir. Bir nüshası Âtîf Efendi Kütüphanesi'nde mevcuttur (nr. 2313).

BİBLİYOGRAFYA :

Hayâlî, *Şerhu'l-Kâşideti'n-nüniyye*, İstanbul 1318, s. 32-33, 50, 70, 94, 104; a.m.f., *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-'Akâ'idü'n-Nesefiyye*, İstanbul 1279, tür.yer.; Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 139-142; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 158-161, 198; Hoca Sâdeddin, *Tâcü'l-tevârih*, II, 478-480; Temîmî, *et-Tabakâtü's-seniyye*, II, 113-114; *Keşfü'z-zunûn*, I, 347; II, 1144, 1145, 1348, 1857; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VII, 344; Belîğ, *Güldeste*, s. 250, 272, 273; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli'*, I, 121-122; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 43; Dâvûd-i Karsî, *Şerhu'l-Kâşideti'n-nüniyye*, İstanbul 1318, s. 70, 94; *Sicill-i Osmânî*, II, 46, 313; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 538, 759; II, 318, 321; *Hediyetü'l-'ârifin*, I, 132; II, 1348; *Osmanlı Müellifleri*, I, 213, 291-292; II, 29; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 76; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, s. 142, 327; Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1984, s. 71; Recep Cici, *Kuruluştan Fatih Devrinin Sonuna Kadar Osmanlılarda Fıkıh Çalışmaları* (doktora tezi, 1994, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), s. 177-178; *Kâmûsü'l-'alâm*, III, 2070.

ADİL BEBEK

HAYÂLÎ BEY

(ö. 964/1556-57)

Divan şairi.

Vardar Yenicesi'nde doğdu (1497-1499 [?]). Asıl adı Mehmed, lakabı Bekâr Me'mî'dir. Yetişme çağında esaslı bir öğrenim göremeyen şair, o sıralarda Yenice'ye uğrayan Kalenderî şeyhi Baba Ali Mest-i Acemî (*Sicill-i Osmânî*, III, 493) ve müridlerinin cazibesine kapılarak onlara katıldı. Bunlarla birlikte seyahat ederek birkaç defa İstanbul'a gidip geldi. Bu yolculuklarının birinde, böyle güzel bir gencin Kalenderîler arasında yaşamaları uygun bulmayan İstanbul Kadısı Sarı Gürz Nûreddin tarafından şehir muhtesibi Uzun Ali'ye emanet edildi. Bir şiirinde Şah Bayezid'in dergâhını mesken tuttuğundan bahsettiğine göre, Hayâlî'nin İstanbul'a II. Bayezid'in saltanat yıllarında ve 1512'den önceki bir tarihte gelmiş olması gerekir. Muhtesip Uzun Ali'ye emanet edilmesi ise Sarı Gürz Nûreddin Efendi'nin ilk İstanbul kadılığı zamanına (1511-1513) rastladığından Nûreddin Efendi'nin 1519-1522 yılları arasındaki ikinci kadılığı devresi için söz konusu olamaz. Çünkü bu yıllarda Hayâlî Kanûnî Sultan Süleyman'ın çevresine girmiş, Âşik Çelebi'nin şair Gazâlî Deli Birader'den söz ederken belirttiği gibi (*Meşâirü's-suarâ*, vr. 291^a-298^a) 1522 yılında Kanûnî ile birlikte Rodos seferine katılmıştır. Şairin Rodos'un fethi münasebetiyle Kanûnî'ye bir de kaside sunduğu bilinmektedir. Baba Ali Mest'in meşhur bir şair olmasına gayret ettiği Hayâlî'nin bir manzumesinde on dört yaşında iken şiirde şöhrate ulaştığını söylediği dikkate alınırsa doğum tarihinin 1497-1499 olduğu düşünülebilir.

İstanbul'a geldikten sonra Hayâlî'nin hayatında yeni bir dönem başladı. Bir yandan kendini yetiştirirken diğer yandan söylediği güzel şiirler onun adını etrafa yaymaktaydı. Kabiliyetiyle Defterdar

Hayâlî Bey'in Âşik Çelebi tezkiresindeki minyatürü (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Tarih, nr. 772, vr. 707^b)